СТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2’371

А.І. Білозуб

ПАРОНІМІЧНА АТРАКЦІЯ ЯК ФОНОСЕМАНТИЧНИЙ ПРИЙОМ МОВНОЇ ГРИ В ПРОЗІ ПРЕДСТАВНИКІВ СТАНІСЛАВСЬКОГО ФЕНОМЕНА

У статті досліджено паронімічну атракцію як фоносемантичний прийом мовної гри в прозі Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Т. Прохаська та В. Єшкілєва: виокремлено її структурні типи, проаналізовано тропотвірні та структурноорганізаційні функції.

Ключові слова: *зовнішня структура слова, паронімічна атракція, вокалічна та консонантна паронімія, епентетичні звукові зближення, паронімія «включення» і метатетична паронімія.*

Белозуб А.И. Паронимическая аттракция как фоносемантический приём языковой игры в прозе представителей станиславовского феномена. *В статье проанализировано паронимическую аттракцию как фоносемантический приём языковой игры в прозе Ю. Андруховича, Ю. Издрика, Т. Прохаська и В. Ешкилева: выделено её структурные типы, проанализировано тропообразующие и структурнораганизующие функции.*

Ключевые слова: *внешняя структурна слова, паронимическая аттракция, вокальная и конссонантная паронимия, эпентетические звуковые сближения, паронимия «включения» и метатическая паронимия.*

Bilozub A.I. Paronymic attraction as phono-semantic reception of linguistic game in prose of Stanislav phenomenon representatives. *This article studies paronymic attraction as phono-semantic reception of linguistic game in prose of J. Andrukhovych, J. Izrdyk, T. Prokhasko and V. Yeshkilev: singles out it’s structural types, analyzes functions of creation of tropes and structural organization.*

Keywords: *external structure of words, paronymic attraction, vowel and consonant derivation, epenthetic sound approximation, derivation of “inclusion” and metathetic derivation.*

Створення і сприймання мовних ігор пов’язане з фонетичним, словотвірним, лексичним типами асоціювання. Сукупність асоціативних зв’язків слова створює його асоціативну валентність, яка знаходить вираження на всіх рівнях мовної системи й дозволяє по-різному інтерпретувати формально-змістову структуру знака, перетворювати потенційний зміст в актуальний.

Із метою створення нового змісту використовуються одиниці різних рівнів (мовного та немовного), відбувається злиття емоційних і когнітивних компонентів. У зв’язку з цим важко розглядати відокремлено фонетичну, структурну або смислову організацію тексту.

Найчастіше матеріалом для мовної гри є слово. Слово можна розглядати з точки зору його внутрішньої й зовнішньої структури. Одиницями зовнішньої структури слова є фонеми, вільні та зв’язані морфеми, морфемний склад слова. Внутрішня структура слова – це його значення, відтінки, семантичні групи слів, зміна значення і под.

© Білозуб А.І., 2012

Серед ігрем, що ґрунтуються на грі зі зовнішньою структурою слова, можна виокремити фоносемантичні ігреми. Вони створюються на основі встановлення нестандартних асоціативних зв'язків між звуковою формою слова та його значенням. Для ідентифікації ігреми цього рівня читач має самостійно віднайти мовну одиницю, що є прототипом для мовної одиниці-мотиватора. При цьому власне-формальна схожість є визначальною. Фонетична мотивація, що використовується в мовній грі, полягає в переосмисленні фонетичної зовнішньої форми – зміні звукової оболонки мовної одиниці-прототипа шляхом уподібнення її мотиваторові – співзвучній лексемі. При цьому семантизація одиниці відбувається в руслі актуальних для мовця асоціацій.

Найпоширенішим фоносемантичним пройомом мовної гри є паронімічна атракція. Вивченням паронімічної атракції в теоретичному аспекті, а також як окремого художньо-стилістичного прийому займається низка мовознавців: В. Григор'єв, Н. Дащенко, Л. Зубова, А. Критенко, Р. Ріжко та ін. Однак увага вчених була зосереджена на вивченні функціонування паронімії в поетичних і рекламних текстах. Сучасний художній прозовий текст залишався поза увагою дослідників.

Мета пропонованої статті – проаналізувати структурні типи паронімів і розкрити їх функціональне навантаження в прозі представників станіславського феномена.

У нашій роботі ми використовуємо термін паронімічна атракція на позначення різнокореневих паронімів, що мають значний ступінь подібності в плані вираження [3: 188]. Отже, паронімія – система парадигматичних відношень між схожими в плані вираження різнокореневими словами (що не пов'язані деривaційною близькістю), яка реалізується в конкретних текстах шляхом зближення паронімів у мовленнєвому потоці, завдяки чому виникають різноманітні ефекти семантичної спорідненості або, навпаки, протиставлення паронімів.

Проза представників станіславського феномена характеризується фоносемантичною актуалізацією звука, семантизацією та естетизацією лексем за рахунок мінімальних фонетичних трансформацій єдиного звукокомплексу. Для письменників типовим є широке використання звукоасоціативності, художнє освоєння багатого паронімічного фонду.

Фактичний матеріал дослідження дає підстави стверджувати, що пароніми в прозових творах Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Т. Прохаська та В. Єшкілєва утворюються за наступними структурними схемами: вокалічна та консонантна паронімія, епентетичні звукові зближення, паронімія «включення» і метатетична паронімія.

Вокалічні пароніми – одиниця-мотиватор відрізняється від прототипу голосними, при цьому склад приголосних залишається сталим.

Вокалічні пароніми, які демонструють мінімальне розходження звукокомплексу голосних, є характерною ознакою індивідуально-авторської мовотворчості Ю. Іздрика та Ю. Андруховича, тоді як у прозі Т. Прохаська та В. Єшкілєва вони спостерігаються несистематично.

Пароніми цього типу найчастіше використовувалися авторами для створення стилістичних фігур переліку: *маслини, цукати, цикута* [2: 42], *а ти – моя туга. І тяга* [2: 140], *повзали й лазили, і лизали теж* [2: 175], *дарами і дірами* [2: 228], *поперек мосту, над містом* [13: 68], *марнославний і марнослівний* [7: 132], *ретОрти, рИтори і гОря гОри* [10: 38], *лихославив і лихословив* [10: 90], *улюблених приколів і проколів* [8: 115].

Такий тип зближення лексем ґрунтується на фонетичних стимулах, точніше на звуковій подібності з метою пошуку смислових зв'язків. Але зустрічаються у творчості письменників станіславського феномена ряди переліку, в яких семантика слова взагалі не береться до уваги: *миловари та маловіри* [2: 269], *серпентарій і серпантин* [1: 165].

Суперечливим є питання про співвіднесеність мовної помилки та мовної гри. Вирішальним критерієм, на нашу думку, є інтенція мовця. У першому випадку мовець не усвідомлює, що припустився помилки, тоді ж як з точки зору реципієнта такі помилки можуть сприйматися як натяк на гру, але не бути нею, оскільки це не входило в плани продуцента. Зважаючи на те, що ми маємо справу з писемним художнім мовленням, кожне відхилення від мовної норми розуміється як гра. Прийом псевдопомилки використовується постмодерністами з метою пограти з читачем, перевірити його компетентність. У таких випадках письменники використовують звукову схожість слів. Наприклад, Ю. Іздрик навмисне припускається помилки, переплутавши назву акваріумної рибки гуппіус і прізвище російського письменника Гіппіуса: *мов акваріумна рибка. Гіппіус, чи як її там* [7: 60]. Герої-іноземці з роману Ю. Андруховича «Перверзія» часто зазнають комунікативних невдач через своє погане знання української мови, плутаючи схожі за звучанням слова: *повернення з перукарні («з перекурні, пане Карле!»)* [1: 20].

Вокалічні пароніми в прозі Т. Прохаська є елементами складних асоціативно-метафоричних комплексів: *Але що таке осінь? Осінь – привид. Або: осінь – привід. Або: осінь – це провід* [13: 16], *переживання порожності* [13: 42].

Слова-пароніми знаходять функціонально-стилістичну реалізацію в утворенні епітетних сполук: *перетворювався в потенційно патентованого імпотента* [1: 71], *очі рапатих рептилій* [7: 115], *латинос латентний* [8: 123]. Часом вони набувають значення контекстуальних антонімів і слугують для створення фоно-семантичної антитези: *жертовний жартівник* [1: 126], *вроджено-вироджена порядність* [7: 134].

Творчість Ю. Іздрика має досить специфічний характер. Використовуючи писання як акт психотерапії, письменник часто підкоряється мовному потоку, тобто вже не сам автор керує мовленням, а мова диктує свої правила. Тому пароніми слугують стимулом асоціативного розгортання думки: *Зате потрібний вимір тут виникає в міру метричної потреби* [10: 264], *починаючи від Неосферату, закінчуючи ноосферою як такою* [8: 136]. А часом звукові асоціації навіть продукують продовження сюжету: *На ящиках відпочивали сови і брокер Маракеш після повернення з вирію. «Вірую!» – спорадично вигукував отруєний спорами Маракеш* [10: 58].

Тип консонантної паронімії широко представлений у прозі Ю. Андруховича та Ю. Іздрика, вужче – у творах В. Єшкілєва та Т. Прохаська.

Консонантні пароніми – одиниця-мотиватор відрізняється від прототипа приголосним, при цьому склад голосних переважно залишається сталим.

Консонантна паронімія структурно та семантично розгалуженіша, ніж вокалічна, і передбачає два шляхи організації звукосмислових перегуків: 1) заміна приголосного у складі одного з паронімів: *сидів у величному аж майже ведичному кріслі* [2: 241], *тут бенкетували і бешкетували різномасті художники* [9: 18]; 2) нарощення нового приголосного у складі одного з паронімів: *шаманське шампанське* [1: 67], *я кайфую у ванні з кефіром* [10: 13], *доторки докторки* [8: 50].

Типовою функцією звукових паронімів є перерахування. Але на відміну від вокалічних паронімів, де ряди переліку переважно будуються лише на звукових асоціаціях, консонантні пароніми відзначаються семантичною близькістю: *розпад і розлад* [5: 119], *полчища білих мишей, що оминали і омивали його подібно хвилям* [9: 11], *вимушене й вимучене запізнення* [7: 126], *почала нестримно (чи нестямно?) сміятися* [1: 147].

Консонатні пароніми часто використовуються письменниками для створення складних прикметників: *квантитативно-кваліативні системи вирішування* [2: 15], *ефірно-ефемерна дія* [8: 55], *еклектично-електричне самогубство* [8: 97], *в напівмістичній-напівмісячній відчуженості* [8: 49], *симптоматично-симпатичні приятелі* [8: 50].

Великий креативний потенціал консонантної паронімії Ю. Андрухович використовує для створення ситуацій комунікативної невдачі: *на путях лежала корова (чорний ніби смола смольний ебонітовий апарат, а також далека від досконалості диспетчерова дикція все ж залишають сумніви, чи справді корова (колода? колона? корона?)* [1: 27]. Герої-іноземці творів Ю. Андруховича, припускаючись помилок, часом самі не усвідомлюють, що створюють нові смисли: *Поетичні книжки, що немов камені, вилітали з його душевної пащі (тут, безумовно, помилка: замість «пащі» мало би бути «пращі». – Ю.А.)* [2: 13].

На основі звукової схожості слів письменники створюють персоніфікації: *жовтий і зелений перець, висмажені – та ні! – виснажені в сухарях каляфйори* [9: 16]. Схожі за звучанням слова слугують для вираження авторського ставлення до певних явищ чи героїв: *ловелас Хомський, гомський* [2: 42], *Ніщо не забуто? Ніхто не забутий, відгукнулося, а точніше відгавкнулося в ньому далеке піонерське дитинство* [1: 177].

У творах українських постмодерністів зустрічаються випадки подвійної консонантної паронімічної атракції, що свідчить про високий рівень володіння мовою як творчим інструментом: *якась викінчена витонченість, витончена викінченість* [14: 63], *в кабінеті під вовняно-непорушним поглядом Божої Матері та вогняно-незворушним поглядом фрау...*[8: 98].

В інтерв'ю Т. Прохаську для проекту «Інший формат» Ю. Іздрик зізнався: «Суттю моїх книжок є таке собі змагання з мовою, дивні ігри з мовою. Спроба йти за нею, спроба керувати нею. От це, можливо, є їхньою ідеєю на

креативному рівні, способом творення» [11: 11]. Звернімо увагу – «спроба йти за нею (мовою)». Мова керує письменником, здатна визначати перебіг сюжету. Так, пароніми у творах Ю. Іздрика слугують для продовження думки, вони породжують нову думку шляхом виникнення в автора звукових асоціацій: *трактують яко фальш... перетворення шніцеля на фарш... твоє залицяння в фарс* [7: 80].

Пароніми-включення – включення звукового комплексу одного пароніма до складу іншого: *його фантазія, звільнена атенололом від корд і кордоні* [5: 84], *шлях шляхетної жінки* [10: 55], *десь і моя згуба губата вийшла поміж них* [2: 27], *але нічого, крім мукання, не долітало з заслиненого рота, і мука німоти неусвідомлено вироджувалася в корчі* [8: 135]. Звукові збіги кінцевих складів паронімів створюють римовані пари, що надає прозі ритму: *усі вони збираються зазирнути в сад, а зазирають в ад* [10: 32], *от далася мені та клята латина! Причепилась, немов скарлатина* [8: 169], *нема Ади нема ради* [2: 89], *палаццо Аццо* [2: 187].

Для прози представників станіславського феномена характерне послідовне включення в паронімічні відношення власних назв: *Балаган-ураган. – Ура!!! – заверещав я. – Ган!!!* [9: 65], *Прус-Пруст* [8: 55].

Мететична паронімія – переставляння приголосних у рамках фонетичних комплексів слів (рідше – словосполучень). У прозовому мовленні представників станіславського феномена спостерігається рідко. Крім того, психолінгвальний механізм її рецепції складніший, ніж у попередніх структурних типах звукосмислових зближень, оскільки передбачає кількаступеневе фоносемантичне співвіднесення [4: 17]: *дослідник алергічних (виправлено) алегоричних явищ* [2: 40], *серафимні очі семафорів* [1: 38], *чого ще було чекати від цього кічмена-нікчеми* [8: 85], *витягують з наших домівок житній дух миру, і жирний дух мита* [10: 240]. У результаті фоносемантичних експериментів створюються оказіоналізми: *він побрів кудись у закапелки (в якесь закапекло) цього приміщення* [1: 213].

У прозі українських постмодерністів простежується виникнення та функціонування сталих паронімічних пар. Наприклад, пароніми *повтор – потвора* реалізуються в художніх текстах «Дванадцять обручів» Ю. Андруховича та «Воццек & воццекургія» Ю. Іздрика, але набувають різного значення завдяки різним синтаксичним відношенням на рівні словосполучення: *потворні повтори* [1: 195], *повтори потвор* [7: 93].

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що мететична атракція в системі паронімічних засобів прози представників станіславського феномена є периферійною.

Аналіз паронімічного складу прози станіславського феномена засвідчує дифузність меж сполучуваності слів, поширення відповідного зв'язку на службові частини мови. Письменники цілеспрямовано актуалізують звуковиражальні можливості прийменників, часток, вигуків. Фонетично прилягаючи до звукокомплексу повнозначного слова, останні стають стилістичними формантами нових звукосмислових відношень: *чвертка лиш на долю миті втримується вгорі, чи то пак – у грі* [10: 67], *зате потрібний вимір*

тут виникає в міру метричної потреби [10: 264], *тече аж до Сяно чи там до Дону, скажімо, додому* [8: 166], *балаган-ураган. - Ура!!! – заверещав я. – Ган!!!* [9: 65].

Отже, дослідження паронімічного пласту, актуалізованого в дискурсі прозаїків станіславського феномена, підтверджує загальну тенденцію до семантизації й естетизації художнього мовлення за рахунок уже експлікованих і потеційно можливих фоностилем. Пароніми сприяють виникненню несподіваних асоціацій у читача, завдяки чому текст набуває щоразу нових інтерпретацій. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на вивчення інших фоносемантичних прийомів мовної гри – звукосимволічної мотивації, омофонів, фоносемантичних каламбурів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрухович Ю**. Дванадцять обручів : [роман] / Ю. Андрухович – К. : Критика, 2006. – 275 с. 2. **Андрухович Ю**. Перверзія : [роман] / Ю. Андрухович. – Львів : ВНТЛ–Классика, 2004. – 304 с. 3. **Григорьев В.П**. Паронимия / В.П. Григорьев // Языковые процессы современной русской художественной литературы : Поэзия. – М. : Наука, 1977. – С. 186-239. 4. **Дащенко Н.Л.** Паронімічна атракція в українській поезії 60-80 років XX століття: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Л. Дащенко – К., 1996. – 20 с. 5. **Єшкілєв В.** Пафос : [роман] / В. Єшкілєв – Львів : Кальварія, 2002. – 208 с. 6. **Зубова Л.В.** Поэзия Марии Цветаевой. Лингвистический аспект / Л.В. Зубова – М. : ИЛУ, 1989. – 264 с. 7. **Іздрик Ю.** Воццек & воццекургія : [роман] / Ю. Іздрик – Львів : Кальварія, 2002. – 204 с. 8. **Іздрик Ю.** Подвійний Леон : [роман] / Ю. Іздрик – Івано-Франківськ : Лілея –НВ, 2000. – 204 с. 9. **Іздрик Ю.** Острів Крк та інші історії : [повість, новели, автокоментар] / Ю. Іздрик – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 120 с.10. **Іздрик Ю.** Таке : [новели] / Ю. Іздрик – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. – 268 с. 11. **Інший** формат. Іздрик Ю / [упоряд. Т. Прохасько]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 58 с. 12. **Критенко А.П.** Паронімія в українській мові / А.П. Критенко // Мовознавство. – 1968. – № 3. – С. 48–58. 13. **Прохасько Т.** Лексикон таємних знань : [новели] / Т. Прохасько – Львів : Кальварія, 2006. – 192 с. 14. **Прохасько Т.** Непрості : [роман] / Т. Прохасько – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 140 с. 15. **Ріжко Р.Л.** Паронімічна атракція як домінанта українського поетичного дискурсу к. XX – поч. XXI століття / Р.Л. Ріжко // Лінгвістика. – 2011. – №1. – С. 169–182. 16. **Чабаненко В.А.** Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку / В.А. Чабаненко // Мовознавство. – 2005. – № 3. – С. 132-137.